

Радянського Союзу – визволителів України, аби зробити їх зміст надбанням сучасного і майбутнього покоління.

1. В боях за Львовщину. – Львов, 1964. 2. Во славу Родины. – 1943. – 22 октября. 3. Герои и подвиги. Советские листовки Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М., 1958. 4. Грылёв Н. А. За Днепром. Освобождение Правобережной Украины в январе-апреле 1944 г. – М., 1963. 5. Идеологическая работа КПСС на фронте (1941-1945гг.). – М., 1960. 6. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Сборник документов. – К., 1963. 7. Правда. – 1943. – 18 октября. 8. Роковые решения. – М., 1958. 9. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО РФ). – ф. 361, оп. 6092, спр. 63, док. 189. 10. ЦАМО РФ. – ф. 236, оп. 2674, спр. 87, арк. 63, 93.

11. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11289, спр. 587, арк. 82. 12. ЦАМО РФ. – ф. 312, оп. 4257, спр. 98, арк. 35. 13. ЦАМО РФ. – ф. 395, оп. 9153, спр. 17, арк. 152. 14. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 277, арк. 124. 15. ЦАМО РФ. – ф. 335, оп. 5136, спр. 47, арк. 196. 16. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 277, арк. 215; спр. 89, арк. 47; спр. 134, арк. 182, 184, 186. 17. ЦАМО РФ. – ф. 381, оп. 8400, спр. 58, арк. 28-30. 18. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11318, спр. 76, арк. 270. 19. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11310, спр. 42, арк. 170-171. 20. ЦАМО РФ. – ф. 32, оп. 11318, спр. 76, арк. 268. 21. ЦАМО РФ. – ф. 236, оп. 2675, спр. 2, арк. 336. 22. ЦАМО РФ. – ф. 240, оп. 2772, спр. 241, арк. 13. 23. ЦАМО РФ. – ф. 341, оп. 5337, спр. 194, арк. 32. 24. ЦАМО РФ. – ф. 371, оп. 6386, спр. 101, арк. 47, 92, 106, 130, 149. 25. Там само, спр. 31, арк. 214.

Надійшла до редколегії 17.02.10

К. Ніколаєць, докторантка

ПАРТІЙНА СИСТЕМА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

*У статті здійснено огляд та аналіз праць, присвячених вивченню партійної системи радянської держави.
The author is analyses main aspects of scientific research of party system of the Soviet power.*

Існування однопартійної системи є однією з ознак тоталітарного режиму. Для її збереження необхідна постійна ідеологічна "обробка" населення, яка супроводжується "доведенням" історичної обумовленості існування правлячої партії та об'єктивності зміцнення і розширення її впливу на суспільство. Поглиблення інтеграції України у систему соціалізму здійснювалося серед іншого й за рахунок уніфікації суспільно-політичного життя республіки. Одним із найбільш вагомих важелів забезпечення уніфікації суспільно-політичного життя залишалося посилення керівної ролі Комуністичної партії в суспільстві. Проголошення народу "творцем історії" на словах і перетворення його в реальності на "одностайну масу трудящих", які мали згуртуватися навколо Комуністичної партії і працювати заради встановлення її влади на всій земній кулі, фактично складало основу для ідеологічного об'єднання радянських людей.

Загальною рисою історіографії радянських часів виступала глорифікація політики партії всіх напрямків, здійснювана із класово-ідеологічних засад. Будучи одним із інструментів ідеологічної боротьби, радянська історична наука, нехтуючи принципом історизму використовувала цілий комплекс різноманітних методів для перекинування історичних подій у вигідному для правлячої партії світлі. Після проведення чергового з'їзду КПРС, на якому підкреслювалася необхідність підвищення керівної ролі партії у суспільстві, представники радянської історичної науки активно бралися до переказування партійних рішень із підсиленням аргументації щодо піднесення ролі партії у всіх сферах діяльності радянського суспільства поруч із критикою західних науковців, які негативно ставилися до піднесення партійного диктату в СРСР.

Доведення у наукових творах обумовленості посилення партійного керівництва суспільством залишалося засобом об'єднання радянських людей [8; 9, 3-14; 10; 11, 3-16; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 31, 105-119].

Характеристика суспільно-політичного життя розвинутого соціалістичного суспільства містилася у роботі М.Г.Безпалко та Є.Я.Безпалко, які хибно відзначали, що воно характеризувалося високою зрілістю суспільних відносин, що склалися на основі цілковитого панування соціалістичної власності, повної ліквідації залишків експлуататорських класів і знищення класового і національного антагонізму. До суб'єктивних факторів науковці відносили поліпшення кількісного складу партії, удосконалення внутріпартійного життя, організаторської і політичної роботи партії [7, 16-28]. Ідеологізацію

культурного розвитку держави відповідно до рішень ХХІV з'їзду досліджували А.Фомін та В.Гайдуков, які, констатуючи зростання можливостей духовного будівництва, виступали за інтернаціоналізацію культурного життя із злиттям національних культур під цілеспрямованим партійним керівництвом [37, 57-70]. До завдань культурно-освітніх закладів відповідно до рішень з'їзду у сільській місцевості М.Бушин відносив атеїстичну пропаганду із введенням нових свят, пов'язаних із трудовою діяльністю, що вважав одним із важливих завдань місцевих партійних організацій [20, 71-81].

У радянській історіографії спотворювалася роль правлячої партії у суспільстві через аналіз основ радянської демократії та бездумну критику зарубіжних опонентів, які висловлювали власну думку стосовно визначення ролі КПРС у радянському суспільстві. Її представники безпідставно наголошували, що соціалістична загальнонародна держава виражала волю та інтереси трудящих, які здійснювали свою владу через ради народних депутатів. У відповідності зі своїми статутними завданнями суспільні організації мали брати участь в управлінні державними та громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських та соціально-культурних питань. Трудові колективи начебто брали участь у розгляді та вирішенні державних та суспільних справ, підготовці кадрів, обговоренні та вирішенні питань керівництва підприємствами та установами. Комуністичній партії у політичній системі відводилася роль стабілізуючого елемента, який своєю політичною, теоретичною та організаційною діяльністю мав консолідувати політичну систему, забезпечувати динамізм її розвитку. Але фактично було послаблено увагу до розвитку теоретичної думки. Спрощено трактувалися такі проблеми марксистської концепції соціалізму, як форми власності, кооперації, виробництва та еквівалентного обміну; міра праці і споживання; класові і міжнаціональні взаємовідносини; народовладдя і самоврядування [12, 3-11; 19, 3-13; 32, 127-136; 39, 30-38].

Полеміка із західними вченими З.Бежежинським, Л.Шапіро, С.Генделем, М.Харрінгтоном щодо оцінок науковості концепції керівної ролі КПРС у соціалістичному суспільстві містилася у роботі Г.Стороженко та М.Ткаченка [37, 32-40]. Радянські вчені неправомірно стверджували про відсутність ознак диктатури у партійному керівництві суспільством, мотивуючи свою думку не аналізом реального стану речей, а цитатами класиків марксизму-ленінізму щодо необхідності збереження у соціалістичному суспільстві провідної ролі робітничого

класу, який здійснював свою владу через партійні органи [1, 85-92; 35, 116-123; 41, 124-131].

У роботі Т.В.Орлової подано аналіз праць представників радянської історіографії, автори яких критикували своїх зарубіжних колег, що писали про відносини між КПРС та суспільними організаціями. У ній наголошувалося, що радянська історико-партійна наука обов'язково має зосереджувати свою головну увагу на викритті фальсифікацій західних вчених ролі партії, яку вони цілком справедливо розглядали у якості головного засобу, що заважав суспільно-політичним організаціям виконувати свої функції [29, 122-129].

Одним із засобів забезпечення демократизації суспільства радянські вчені вважали посилення керівництва громадськими організаціями трудящих з боку партійних органів. Цей процес розглядався у якості важливої об'єктивної закономірності розвитку соціалістичного суспільства на шляху переростання його у комуністичне. Фактично КПРС намагалася через ради народних депутатів як політичну основу СРСР, профспілки, комсомол, інші громадські організації, творчі спілки зберегти свій вплив на трудящих. В умовах розвинутого соціалізму зростання значення керівництва КПРС громадськими організаціями обумовлювалося розширенням масштабів комуністичного будівництва, зростанням соціально-економічних ресурсів та культури трудящих, ускладненням форми суспільного життя, зростанням взаємодії всіх елементів соціальної системи, подальшим розвитком соціалістичного демократизму, яких начебто охоплював всі сторони та форми життєдіяльності радянських людей, що у свою чергу розглядалося як основа для посилення ролі громадських організацій у вирішенні завдань комуністичного будівництва [33, 21-29].

Підвищення ролі партії у суспільстві через правове виховання молоді П.Мірошникова та С.Шефель розглядали у якості засобу подальшого розвитку соціалістичної демократії, відзначаючи важливість у цій сфері народних університетів правових знань [26, 71-80]. М.Якупов зосередив свою увагу на висвітленні ролі КПРС як керівного ядра радянської політичної системи, наголошуючи, що саме партія забезпечувала її стабільність. Позитивно оцінюючи значення закріплення в Основному законі керівної ролі партії, вчений вказував, що основною причиною цього залишалася зміна призначення держави: якщо призначення держави диктатури пролетаріату полягало у побудові соціалізму, то найвищим завданням Радянської загальнонародної держави нова Конституція визначила побудову безкласового комуністичного суспільства. Таким чином, науковець наголошував, що найкращим засобом забезпечення побудови комуністичного суспільства було підвищення тиску на його членів за допомогою партійних органів, а посилення диктату правлячої партії розглядалося у якості гарантії побудови безкласового суспільства [45, 3-9]. З подібних позицій виступала Т.Орлова, пов'язуючи ефективність комуністичного виховання молоді із збереженням керівної ролі партії. Вона поспішно стверджувала, що курс історії КПРС, який викладався у вузах республіки, забезпечував широкі можливості для "викриття" теорій буржуазних фальсифікаторів у галузі партійного будівництва. Авторка відкидала без аналізу твердження західних радянологів про існування суттєвого відриву між партією та народом, існування якого порушувало демократичні принципи побудови партії та колективність керівництва нею з боку партійних лідерів [30, 116-121].

У роки перебудови з'явилися публікації, автори яких прагнули довести необхідність збереження партійного диктату навіть за умови поширення декларативних обі-

цянок демократизації суспільства. Висвітлення ролі первинних партійних організацій як політичного ядра трудового колективу містилося у роботі В.Є.Романцова та І.В.Шульги, які пов'язували виконання трудовими колективами своїх основних соціальних функцій безпосередньо із діяльністю первинних партійних організацій. Показуючи зростання чисельності первинних парторганізацій в Україні, автори вказували на необхідність збільшення числа робітників та колгоспників у складі керівних партійних органів із посиленням права комуністів контролювати діяльність адміністрації, що дозволило охопити партійним впливом всі трудові колективи республіки [34, 3-9].

Аналіз діяльності партійних органів із неупередженим вивченням ролі партії у радянському суспільстві було здійснено вже пострадянськими істориками, які розглядали однопартійну систему в СРСР у якості однієї з ознак тоталітаризму [43]. Критичні зауваження на адресу однопартійної системи в СРСР, яка залишалася несумісною із демократичним керівництвом містилися у роботах В.Барана та В.Даниленка [2, 3]. У цьому зв'язку партійний диктат над суспільством засуджували вчені, які вивчали біографії найбільш відомих українських дисидентів [4, 5, 6, 27]. Роль партійних організацій у забезпеченні ідеологічного тиску на суспільство серед іншого вивчав Ю.Шаповал, який зосередив увагу на діяльності окремих політичних діячів [42]. Висвітлення ролі прийняття Конституції СРСР 1977 р. із визначенням ролі КПРС відповідно до цього документу здійснене у колективній праці "Новітня історія України (1900-2000)", автори якої справедливо відзначали декларативність багатьох її положень. Фактично визначення у Основному законі ролі партії у радянському суспільстві було позбавлене реального змісту і не розкривало диктатури державної партії. Здійснивши правовий аналіз цього документу, дослідники підкреслювали штучність визначення статусу КПРС як загальнонародної партії [28]. У 2004 р. вийшла друком ґрунтовна робота В. Литвина, де автор довів, що посилення партійного диктату використовувалося з метою піднесення престижу безоплатної роботи на благо держави, яка забезпечувала її економічну стабільність [24, 104]. У дослідженні, яке з'явилося в 2009 р., В.Литвин проаналізував причини послаблення впливу КПРС у радянському суспільстві. Він вказував, що із запровадженням гласності в роки перебудови відносно швидко з'явилися альтернативні офіційним поглядам установки у політичній свідомості населення, які формувалися під впливом отримання інформації про так звані "білі плями" в історії [23, 665-667]. У праці В.Литвина, В.Мордвінцева, А. Слюсаренка висловлене скептичне ставлення до реальності проведення всенародного обговорення проекту Конституції СРСР, коли за чотири місяці 1977 р. компартійний апарат організував півтора мільйони зборів трудящих і майже півмільйона відкритих партійних зборів. У роботі цілком справедливо у якості характеристики суспільно-політичного життя доби брежневщини вказано на зростання ролі і значення партійної бюрократії, порушення законності, нехтування правами і свободами людини, збереження авторитаризму у політиці, появу нової культури в управлінні державою, ігнорування принципу поділу влади. Авторі підкреслювали, що результатом так званого "посилення ролі партії" у суспільно-політичному житті було злиття функцій партійного і державного апарату, підміна справжнього народовладдя формальним представництвом трудівників у радах, обмеження реальної влади рад, позбавлення усіх громадських об'єднань будь-якої самостійності та згортання гласності [25, 814-815].

В основному пострадянські історики розцінювали зростання керівної ролі партії у негативному контексті. Однак у дослідженнях частини російських вчених помітним стає прагнення "відбілити" радянське минуле із пропозицією оптимістичних оцінок ролі партійних органів в розвитку суспільно-політичних процесів у країні. Так, С. Кара-Мурза відводив велике значення партійним органам у забезпеченні стабільності суспільно-політичного розвитку держави і подоланні міжнаціональних протиріч у суспільстві поруч із формуванням особливого типу "радянської людини", орієнтованої на колективізм, взаємодопомогу всіх членів суспільства, об'єднаних спільним типом соціальної поведінки [22]. У іншій своїй праці С. Кара-Мурза стверджував, що радянський лад був реалізацією цивілізаційного проекту, породженого Росією у руслі її історії та культури і являв собою втілення життєвого устрою, за якого усувалися джерела масових соціальних страждань, забезпечувався високий рівень особистої безпеки громадян та солідарні міжетнічні взаємовідносини. Розвал СРСР дослідник кваліфікував у якості національної катастрофи для його народів і, перш за все російського народу як того ядра, навколо якого зібралася Російська імперія, а потім Радянський Союз [21].

Своєрідне доведення необхідності збереження сильного впливу партійних органів у державі запропонував О. Шубін, наголошуючи, що економічною основою багатьох радянських місцевих цивілізацій було сільське господарство, у якому панували стосунки кінця XIX ст., а індустріальний сектор існував в основному за рахунок праці етнічних росіян, що було причиною для посилення ідеологічної роботи КПРС з метою уникнення міжнаціональних проблем [44]. Тут варто зазначити, що О. Смирнов навпаки засуджував партійні органи СРСР за те, що вони не змогли уникнути посилення національних рухів на території України. Автор наголошував, що ідеологічні догми завадили оточенню М. Горбачова вирахувати, що обмежені реформи радянської системи не призведуть до викриття резервів комуністичної системи, а будуть причиною її занепаду. Засуджуючи обмеження впливу КПРС на суспільство її партійною елітою, О. Смирнов наголошував, що ці дії призвели до насильницької українізації, яка мала стати основою насильницької асиміляції всього "російськомовного населення" України із "примусовим" перетворенням всього населення республіки на українців [36, 288-291].

У дослідженні українського історика Г. Т. Чупіна визначено роль КПРС у формуванні території сучасної України. Дослідник наголошував, що політика правлячої в СРСР партії по відношенню до України не мала ознак колоніальної імперської. Всі розмови про заборону користування українською мовою він називав злісним вимислом антирадянських елементів. Кваліфікуючи теорію злиття всіх націй і народностей з єдиною мовою навчання як антинаукову, науковець вказував, що саме українці допомагали втілювати її в життя на території власної національної республіки. Г. Т. Чупін критикував економічну політику КПРС, яка передбачала поміж іншого постачання в Україну енергоносіїв за низькими цінами, називаючи її економічно необґрунтованою, результатом чого було, на думку історика, перекидання економічного тягаря на плечі народів Росії. Ліквідацію монопольного становища КПРС у радянському суспільстві і утворення незалежних держав на теренах радянської країни автор кваліфікував як засіб позбавлення від "нахлібників" у особі національних республік [40, 702-703].

Загалом та частина радянської історіографії, де містилося доведення доцільності збереження однопартійної системи в СРСР може бути віднесена до засобів

забезпечення тиску правлячої партії на суспільство. Далекий від наукового аналізу діяльності КПРС сприяв формуванню у суспільстві хибних уявлень про суть існування партії та її політику. Маскування помилок правлячої партії за рахунок дозованої критики лідерів, які зійшли з політичної арени, та явищ суспільно-політичного думтя, що не становили загрози для зміни суспільної думки не на користь верхівки КПРС, забезпечували ілюзію гласності та участі широких верств населення в управлінні країною. Але у майбутніх наукових дослідженнях варто було б звернути увагу на вивчення засобів формування зацікавленості радянського соціуму у збереженні існуючої партійної системи, адже посади у апараті КПРС стали чи не основним показником просування по соціальній драбині.

Дослідженням сучасних українських вчених бракує визначення причин тривалого існування однопартійної системи в СРСР. Уваги потребує глибоке вивчення обставин, коли в умовах перебудови люди поступово почали відмовлятися від культивованих партією ідеологічних постулатів із визначенням найбільш важливих чинників (політичних, економічних, соціальних, етнічно-національних, культурних тощо), які сприяли занепаду однопартійної системи в СРСР. Крім того, варто звернути увагу на причини існування ностальгії за стабільністю існування в умовах однопартійної системи в українському суспільстві.

1. Афиногенов Г.Д., Шпитальник С.Л. Критика буржуазных фальсификаторов партийного руководства государственными и общественными организациями // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 104. – К., 1980. 2. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів, 1992. 3. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) // Україна крізь віки. – Т. 13. – К., 1999. 4. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина XX ст.: політичний портрет Богдана Гориня. – Львів, 1997. 5. Батенко Т. "Я повстаю, отже я існую..." Політичний портрет І. Геля. – Львів, 1999. 6. Батенко Т. Свіча Михайла Гориня: Штрихи до портрета. – К., 1995. 7. Безпалко М.Г., Безпалко Є.Я. XXIV з'їзд КПРС і деякі питання марксистсько-ленінської теорії // Наук. праці з історії КПРС. – Вып. 56. – К., 1972. 8. Беренштейн Л.Ю. Авангард радянського народу. – К., 1966. 9. Беренштейн Л.Ю. Керівництво Комуністичної партії – вирішальна умова успішного розвитку соціалістичного сільського господарства // Наук. праці з історії КПРС. – Вып. 81. – К., 1976. 10. Беренштейн Л.Ю. КПРС – ядро політичної системи радянського суспільства. – К., 1979. 11. Беренштейн Л.Ю. Обґрунтування В.І.Ленінінм необхідності здійснення Комуністичною партією керівної ролі в соціалістичному суспільстві // Наук. праці з історії КПРС. – Вып. 49. – К., 1971. 12. Беренштейн Л.Е., Бабий В.С. Руководящая роль КПСС в политической системе советского общества // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 100. – К., 1979. 13. Бугаев Е.И. Беседы о партии. – М., 1972. 14. Бугаев Е.И. КПСС – организатор коммунистического строительства в СССР. – М., 1967. 15. Бугаев Е.И. Молодежи о партии. – Изд. 2-е. – М., 1974. 16. Бугаев Е.И. О некоторых закономерностях развития КПСС. – М., 1969. 17. Бугаев Е.И. Роль Коммунистической партии в жизни советского общества. – М., 1967. 18. Бугаев Е.И. Что надо знать о развитии общества. – М., 1965. 19. Буцко Н.А., Бовсуновский М.С. Возрастание роли КПСС – закономерность коммунистического строительства // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 86. – К., 1977. 20. Бушин М.И. XXIV з'їзд КПРС про завдання культурно-освітніх установ у вихованні трудящих села // Наук. праці з історії КПРС. – Вып. 56. – К., 1972. 21. Кара-Мурза С. Матрица "Россия". – М., 2007. 22. Див.: Кара-Мурза С. Советская цивилизация. От великой победы до наших дней. – М., 2007. 23. Литвин В. Історія України. – К., 2009. 24. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965). – К., 2004. 25. Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України. – К., 2008. 26. Мирошникова П.Т., Шефель С.В. Партийное руководство правовым воспитанием молодежи – важное условие дальнейшего развития социалистической демократии (1970-1975 гг.) // Науч. труды по истор. КПСС. – Вып. 102. – К., 1979. 27. Мусієнко О. Український "Овод" Левко Лук'яненко // Рідна школа. – 1998. – № 9. 28. Орлова Т.В. Критика буржуазных фальсификаций взаимоотношений КПСС и общественно-политических организаций (Историография проблемы) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 138. – К., 1986. 29. Орлова Т.В. Разоблачение буржуазных фальсификаций вопросов партийного строительства в курсе истории КПСС – составная часть идейно-политического воспитания студентов // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 110. – К., 1981. 30. Позняк В.Т. Удосконалення діяльності Комуністичної партії України на основі ленінських норм і принципів після XXII з'їзду КПРС // Наук. праці з історії КПРС. – Вып. 49. – К., 1971. 31. Позняк В.Т., Шаповал Ю.И. Разоблачение буржуазных фальсификаций возрастания руководящей роли КПСС в условиях

розвитого соціалізму // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 97. – К., 1978. 32. Прокопенко И.Ф., Шерстюк И.Н., Марченко О.С. Конституция СССР о возрастании роли партии в повышении творческой активности общественных организаций трудящихся // Науч. труды по истор. КПСС. – Вып. 102. – К., 1979. 33. Романцов В.Е., Шульга И.В. Дальнейшее укрепление партийных организаций – политического ядра трудовых коллективов // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 141. – К., 1986. 34. Скрыпник И.Н. Против буржуазных фальсификаций роли КПСС как авангарда рабочего класса в развитии социалистическом обществе // Науч. труды по истор. КПСС. – Вып. 102. – К., 1979. 35. Смирнов А. История Южной Руси. – М., 2008. 36. Сторожено Г.А., Ткаченко Н.Т. Закрепление в новой Конституции СССР научной концепции руководящей роли КПСС в социалистическом обществе // Науч. Труды по истории КПСС. – Вып. 100. – К., 1979. 37. Фомін А.І., Гайдуков В.Ф. XXIV з'їзд КПРС і питання культурного будівництва // Наук. праці з історії

КПРС. – Вып. 56. – К., 1972. 38. Цвик М.В. Закрепление и развитие в Конституции СССР программных положений КПСС о формах непосредственного народовластия // Науч. труды по истор. КПСС. – Вып. 102. – К., 1979. 39. Чупин Г.Т. Предистория и история Киевской Руси, Украины и Крыма. – Х.: Литера Нова, 2010. 40. Шаповал Ю.И. Разоблачение буржуазных фальсификаций возрастания руководящей роли КПСС в развитии социалистической демократии // Науч. труды по истор. КПСС. – Вып. 102. – К., 1979. 41. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. 42. Новітня історія України (1900-2000). – К., 2000. 43. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999. 44. Шубин А.В. Золотая осень застоя. СССР в 1975-1985 гг. – М., 2008. 45. Якупов Н.М. КПСС – руководящее ядро политической системы советского общества // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 104. – К., 1980.

Надійшла до редколегії 17.02.10

В. Павленко, канд. іст. наук, доц., Я. Кудрявська, асп.

МЮНХЕНСЬКА УГОДА ЯК НАСЛІДОК ЧЕХОСЛОВАЦЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті зроблена спроба проаналізувати події, які відбувалися напередодні і в дні Мюнхен і були пов'язані з чехословацько-німецьким протистоянням. Вирішення судетського питання призвело до того, що Чехословаччина припинила своє існування як незалежна і суверенна держава, а її територія була розділена між Німеччиною, Польщею і Угорщиною.

In the article was made an attempt to analyze the situation, which occurred in days of Munich and were connected with the Czechoslovak-German confrontation. The issue led to that fact, that Czechoslovakia ceased to exist as an independent and sovereign country and its territory was divided between Germany, Poland and Hungary.

Незважаючи на те, що з часу ганебної мюнхенської угоди, яка стала трагедією для народів Європи і впритул наблизилася люду до початку Другої світової війни, минуло більше трьох десятиліть, і сьогодні проблема Мюнхена продовжує залишатися гостро актуальною, як з політичної, так і з наукової точки зору. Мюнхен підштовхує до думки, що і в сучасному неспокійному світі можна чекати будь-яких несподіваних поворотів.

Численні праці як вітчизняних, так і радянських та зарубіжних істориків висвітлюють правдиву і документально обґрунтовану історію Мюнхенської угоди, показують роль урядів західних держав і перш за все Англії та Франції, які використали Чехословаччину як розмінну монету у великій імперіалістичній грі і під приводом збереження миру в Європі видали її на милість фашистському агресору. Це праці: Борисова А.Ю., Волкова В.К., Кретинина С., Ушакова А., тощо [1, 2, 5, 7].

Проте далеко не всі проблеми предісторії Мюнхена повністю знайшли своє відображення в історіографії. Слід зазначити, що узагальнюючих праць, які б відтворювали повну динамічну картину чехословацької зовнішньої політики, визначали її мету, зміст, напрямки і характерні риси, до цього часу ще не створено. На наш погляд, також, недостатньо досліджені відносини ЧСР з Німеччиною 30-х років.

1938 рік приніс із собою подальше зростання словесної агресії нацистської пропаганди. Першим кроком до розширення Німеччини стало приєднання Саарської області на Заході до німецької території, яка за версальським договором дісталася Франції. Сталося це мирним шляхом – 13 січня 1935 р. Франція провела референдум, на якому більшість населення висловилося за включення до складу Німеччини. У лютому 1938 року Гітлер звернувся до Рейхстагу із закликом "звернути увагу на жахливі умови життя німецьких братів у Чехословаччині" [12, с. 89]. А в березні, після аншлюсу Австрії, Генлейн прибуває до Берліну, де одержує нові інструкції та чималі гроші. На порядку денному для охопленого манією експансіонізму німецького канцлера стояло захоплення Чехословаччини на Сході.

24 квітня на з'їзді Судето-німецької партії в Карлсбаді (Карлових Варах) Генлейн домігся ухвалення програми з восьми пунктів. Головними серед них були відновлення повної рівноправності між "німецькою націо-

нальною групою" і чеським народом, ухвалення законів на захист судетських німців, які проживали за межами цієї зони, виплата компенсацій за ушкодження, нанесене їм після 1918 року, свобода сповідати нацистську ідеологію, надання статусу офіційної німецької мови в Судетській області [12, 91].

Німецький друк і пропаганда, поширюючи описи "мучеництва" судетських німців, які піддавалися утискам і дискримінації з боку чехів, а також організовані судето-німецькою партією провокації та заворушення, небезпечно погіршували атмосферу навколо Судет, надавши Гітлеру можливість для нестримних нападів на Чехословаччину.

Цікавим є той факт, що вже 21 квітня 1938 р. Гітлер і Кейтель розробили план "Грюн", яким передбачалося напасти на Чехословаччину після серії дипломатичних переговорів, які привели б до кризи. Як "морально-етичне" прикриття "плану Грюн" Гітлер придумав "пригноблену нацменшину", назвавши так етнічних німців, які компактно проживали в прикордонній Судетській області Чехословаччини. "Ми не будемо далі дивитися на те, як знущатимуться над трьома з половиною мільйонів німців", – віщав Геббельс. "Я не потерплю за жодних обставин, щоб в Чехословаччині й далі пригноблювали німецьку меншину!" – погрожував Гітлер [7, с. 398].

Карловарська програма була підготовлена в тісному контакті з Гітлером. Для німців було головним з'ясувати позицію Англії і Франції щодо підтримки Чехословаччини. Англійські та французькі політики вважали небезпечним спрямувати Чехословаччину на опір і рекомендували їм йти на переговори. 28–29 квітня Чемберлен, Галіфакс, Даладьє та Бонні провели зустріч в Лондоні. Французький уряд, вважаючи себе зв'язаним французько-чехословацьким договором, марно прагнув отримати від Англії чіткої гарантії, на чому активно наполягав Радянський Союз. Єдиним результатом їх переговорів стала згода продовжити переговори на рівні генеральних штабів і звернутися до чехословацького уряду, що й було зроблено 7 травня. Франція та Англія закликали Чехословаччину розпочати прямі переговори з партією Генлейна в дусі взаєморозуміння.

У травні Гітлер висуває вимогу провести референдум з питання приєднання Судетських земель до Німеччини. На 22 травня – день муніципальних виборів – був при-